

חנוכה: האם החשמונאים חטאו בכך שהיו מלכים

פתיחה

כפי שכתב הרמב"ם בהלכות חנוכה (ג, א), לאחר שהחשמונאים ניצחו את היוונים, הם שימשו במשך יותר ממאתיים שנה כמלכים. למה נקרא שמם חשמונאים? יש שטענו, שאחד מאבותיו של מתתיהו נקרא חשמונאי. אחרים סברו, שהשם חשמונאי מקורו מהיישוב חשמן שבנגב, שם גרו אבותיו של מתתיהו.

תחילתה של ממלכת החשמונאים הייתה בערך בשנת מאתיים לפני ספירת הנוצרים, והיא שלטה כמאתיים שנה. כפי שמסופר בספר מקבים ובמקורות הסטורים נוספים, תחילתה של שושלת זו הייתה בעקבות גזירות שגזר אנטיוכוס הרביעי (על המילה, שבת, עבודה זרה ועוד), והתקוממות מתתיהו הכהן וחמשת בניו, כהנים ממשמרת יהויריב.

על אף שבהתחלה מרד החשמונאים הצליח, והממלכה התרחבה והתבססה, במהלך הדורות בעקבות כך שנטלו לעצמם תפקידים נוספים שלא התקבלו בכל העם בצורה יפה, ובגלל קרעים ומלחמות בין הצדוקים והפרושים, וכן השמדת הורדוס את כל בני חשמונאי כי חשד שמורדים בו - חרבה הממלכה, וכפי שמתאר הרמב"ם בפתיחת הלכות חנוכה (ג, א):

בבית שני כשמלכו יון גזרו גזרות על ישראל ובטלו דתם ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצות, וצר להם לישראל מאד מפניהם ולחצום לחץ גדול עד שריחם עליהם א-להי אבותינו והושיעם מידם והצילם וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום והושיעו ישראל מידם והעמידו מלך מן הכהנים וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנה עד החורבן השני.¹

כפי שמתארים ספרי ההיסטוריה, על אף שבני חשמונאי היו רק כהנים משבט לוי, הם נטלו לעצמם במהלך הזמן גם את כתר המלוכה ואת השלטון המיועד מעיקר הדין לשבט יהודה. בעקבות כך נעסוק הפעם בשאלה, האם מלכי חשמונאי אכן חטאו בכך שמלכו, ובכלל השאלה האם מותר שיהיה מלך נוסף שלא ממלכות בית דוד.

לא יסור שבט מיהודה

האם מותר שיהיה מלך שלא משבט יהודה? בפרשת ויחי מברך יעקב את שנים עשר השבטים לפני מותו וליהודה הבטיח: 'שלא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו'. הירושלמי במסכת סוטה (ח, ג) למד מכאן, שאסור לכהנים או לשאר השבטים להתמנות למלכים, אלא רק לאנשים מבית דוד. נחלקו הראשונים בעקבות כך, כיצד הותר לחשמונאים למלוך.

מחלוקת הראשונים

א. הרמב"ן בפירושו על התורה (בראשית מט, י) כתב, שאכן החשמונאים חטאו בכך שמלכו. כפי שראינו בפתיחה, למרות שהמרד הצליח, סופם של החשמונאים לא היה מוצלח, כולם נהרגו והמלכות נלקחה מהם. הרמב"ן טען שכל זה קרה כתוצאה של החטא שלקחו לעצמם את המלוכה שלא כדין, ובלשונו:

"אבל ענינו שלא יסור שבט מיהודה אל אחד מאחיו, כי מלכות ישראל המושל עליהם ממנו יהיה, ולא ימשול אחד מאחיו עליו, וזה היה עונש החשמונאים שמלכו בבית שני, כי היו חסידי עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצות מישראל, ואף על פי כן נענשו עונש גדול".

כיצד אם כן לשיטתו מלך שאול, שלא היה משבט יהודה? הרמב"ן (שם) עמד על שאלה זו וכתב, שמכיוון שבני ישראל שאלו שלא כהוגן (מאיסת בני ישראל בשלטון ה' באמצעות הנביא וכפי שמסופר בספר שמואל), לא רצה הקב"ה לתת להם מלך אמיתי משבט יהודה שימלוך עליהם לעולם, אלא רק מלך משבט בנימין, שמלכותו תסור בשלב מסוים ותפנה מקום למלך שיבוא מרצון ה'.

ב. הר"ן (דרוש השביעי) ביאר אחרת מהרמב"ן את דברי הפסוק. הוא טען שהפסוק 'לא יסור שבט מיהודה', לא מורה שאסור שיהיה מלך משבט אחר, אלא מדובר בהבטחה שהבטיח יעקב ליהודה - כל זמן שיהיה מלכות בעם ישראל, חייב להיות גם מלך משבט יהודה במקביל (וכפי שמסופר בספר מלכים, שהיה מלך לעשרת השבטים, אך במקביל היה גם מלך משבט יהודה).

לכאורה אם כך, בזמן מלכי חשמונאי הופרה הבטחת יעקב ליהודה, שהרי בתקופתם לא היה מלך משבט יהודה במקביל. הר"ן עמד על קושיה זו וטירץ, שלמעשה מלכי חשמונאי כלל לא היו מלכים, אלא פקידים של מלכות רומא וממלכות אחרות שהיו מעורבות בענייני השליטה בארץ ישראל, משום כך גם באותו זמן ההבטחה לא הופרה, ובלשונו:

"ביטח הכתוב ליהודה, שכל ימי היות הממשלה לישראל, לא תיכרת משבט יהודה, והממשלה לעולם תהיה בשבטו כל זמן שתהיה בישראל. אבל לא הבטיח שלא יתמנה אדם בשררה מן השררות אם אינו משבט יהודה. והמלכים אשר מלכו בבית שני, לא היתה מלכותם מצד עצמם כלל, אבל הם היו כפקידים למלך פרס ורומי".

ג. הרשב"א (ד, קפז), הלך לכיוון שונה מהרמב"ן והר"ן. הוא טען שאין בעיה שיהיה מלך משבט אחר, אפילו אם הוא ימלוך לבד. אם כן, מה משמעות הפסוק 'לא יסור שבט מיהודה' לשיטתו? הוא סבר שהפסוק בא להבטיח, שביום מן הימים ימלוך שבט ממלכות יהודה, והוא יהיה מלך לנצח, שלא כמו שאר השבטים שמלכותם תעבור, אבל בינתיים ועד אז כולם יכולים למלוך.

לכן לפי שיטתו לא צריך להידחק לתירוץ הר"ן שמלכי חשמונאי לא היו נחשבים מלכים אלא רק פקידים, שכן אין מניעה שיהיה מלך משבט אחר. כמו כן לא היה בכך חטא כפי שסבר הרמב"ן, מכיוון שהבטחת יעקב שמלכות יהודה תהיה המלכות בימות המשיח עדיין יכולה להתקיים.

¹ אמנם עדיין קשה, שהרי שמואל אמר לשאול שאם היה מקשיב לדבריו והורג את עמלק, היה מולך לעולם. הרמב"ן תירץ, ששאול יכול היה לשלוט על חלק מהשבטים, ועל אף שהרמב"ן מבקר את מלכות החשמונאים למרות ששלטו רק על חלק מעם ישראל, תירץ הרב גורן (תורת המועדים), שבגלל שבכל זאת הקב"ה המליך את שאול, אם היה מתנהג כראוי היה זוכה להמשיך למלוך על חלק מהשבטים.

הרחבה בשיטת הרמב"ן

במשך הדורות נערכו ויכוחים רבים בין יהודים לנוצרים, כאשר גם הרמב"ן נטל חלק באחד מהם הנקרא 'ויכוח ברצלונה'. במהלך הוויכוח טען המומר 'פראי פול' שהמשיח (ולשיטתו ישו) כבר בא, מכיוון שהתורה כותבת 'שלא יסור שבט מיהודה עד כי יבוא שילו', והרי בזמן הזה סר השלטון מיהודה - משמע שהמשיח כבר בא.

כדי לדחות את טענת המומר אמר הרמב"ן את פירושו שראינו לעיל, שאין כוונת הפסוק שלא יסור שבט מיהודה כלל (וכפי שמשמע מפשט הלשון), אלא שאסור שיהיה מלך משבט אחר. אמנם, **הרב רן כללי** ('דוד מלך חי וקיים') סבר, שלמעשה גם הרמב"ן מודה שכוונת הפסוק שיהודה תמיד ימלוך וכפי שסבר המומר, אלא כפי שנראה בהמשך פירש את הדברים אחרת.

דוד מלך ישראל

בספר מלכים (א, כח) מסופר, שבת שבע פונה לדוד המלך ומברכת אותו שיחיה על כסאו לעולם. אפשר להבין, שאין כוונת בת שבע שדוד עצמו יחיה לעולם על כסאו, אלא זרעו, אך מפסוקים אחרים משמע שאכן דוד המלך חי לעולם. למשל בספר יחזקאל (לז, כה) כותב הפסוק 'שדוד עבדי יהיה נשיא להם לעולם', ובדומה לכך משמע ממספר פסוקים בתהילים (כא, ה. סא, ז).

אך מה הכוונה שדוד המלך לא מת, וכפי שכותבת הגמרא במסכת תענית (ה ע"ב) על יעקב אבינו, והגמרא במסכת כתובות (קג ע"א) על רבי יהודה הנשיא? **האלישיך** (שמואל כה, כט) ביאר, שכוונת הגמרא לומר שאותו אדם לא סיים את תפקידו בעולם, לכן הוא נשאר אחוז בו. כך פירש גם את דברי אביגיל האומרת לדוד שנפשו תהיה צורה בצרור החיים:

"דע שייסורים אלה לך לקבל שכר ככל ייסורים של אהבה. שעל ידי שויקם אדם לרודף תריוח, והייתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים. ויהיה כעניין דוד מלך ישראל חי וקיים, שלא מת, כי נפש שעל גופו במותו לא תיפרד מחלק העולם, כי אם שתהיה צרורה ומקושרת בצרור החיים, שעל ה' הוא חי וקיים, ויהיה הקשר עם ה' אליקיו."

עולה מכאן שיש קשר מסוים בין דוד המלך לרבי יהודה הנשיא, ששניהם אינם מתים. שני מקורות נוספים מהם עולה שיש קשר, הם הגמרא בראש השנה ובסנהדרין. הגמרא בראש השנה (כה ע"א) כותבת שכאשר רבי יהודה הנשיא ביקש סימן לכך שאפשר לקדש את הירח השיבו לו 'דוד מלך ישראל חי וקיים', דהיינו כפי שהירח מתגלה ומתכסה כך גם מלכות דוד (מהרש"א).

הגמרא בסנהדרין (לח ע"א) כותבת שכאשר ישבו יהודה וחזקיה לפני רבי יהודה הנשיא אמרו לו מתוך שכרות, שאין מלך בן דוד בא עד שהנשיא בארץ ישראל (שהוא בעצם רבי יהודה הנשיא) והנשיא בבבל יעלמו. מדוע בשביל שמלך המשיח יתגלה צריך שהנשיאים יעלמו מהמפה, ומה מטרת ההסתרה? ניתן לענות על שאלה זו על בסיס דברי **רבי יהודה הלוי** (פזרי ד, כג).

המלכות בהסתרה

רבי יהודה הלוי כתב, שבנוסף לכך שגלות ישראל בעמים מהווה כפרה על חטאיו, יש לה תועלת נוספת. בזכות שהיית עם ישראל בין העמים הוא משפיע עליהם, וכך על אף שעמים אלו לא לגמרי מאמינים באמונות ישראל, מכל מקום הם מתקדמים באמונתם. בדומה לכך כתב **הרמב"ם**, שהתועלת של ישמעאל ואדום היא בכך שקרבו את האומות עובדי האלילים לייחוד ה'².

עולה מדברי רבי יהודה הלוי, שלמעשה תפקיד מלכות ישראל אינו מסתיים כאשר היא נעלמת מהשטח, וגם כאשר המלכות אינה קיימת בפועל - עדיין היא פועלת ומשפיעה על העולם בדרכים שהיא לא יכולה לעשות בגלוי. משום כך הגמרא במסכת סנהדרין כותבת שהמשיח לא יכול לבוא, עד שהנשיא המייצג את מלכות ישראל בגלות יעלם, ויפנה מקום לתהליך שונה ונסתר.

עיקרון דומה עולה גם מדברי **הבן איש חי** (סוד ישרים ד, ז) שכתב, שבעוד שבנביאים השם 'דוד' כתוב ללא י', בכתובים השם 'דוד' כתוב עם י' - דויד. מה הסיבה לכך? הוא מבאר, שכל שם מסמל תקופת שלטון. הדוד הראשון מסמל את תחילת דוד המלך, שהמלכות עוד הייתה בתחילתה. השם השני המלא, נכתב בתקופה השנייה של דוד, לאחר שכבר השפיע על האומות, ובלשונו:

"ועוד נראה לומר הטעם שנזכר בכתובים שהם אחר הנביאים בתוספת ומעלה זו של יו"ד, היינו ללמד כי סופו זכה ליתרון גדול ומעלה גדולה יותר ממה שהיה לו בתחילתו, כי דויד מלא ביו"ד עולה כ"ד ושמו כפול כדרך הצדיקים, הרי כ"ד כ"ד, שתתקיים המעלה והבטחה של הפסוק: 'ושמתי כדכד שמשותיך', וכתוב ביה בדוד וכסאו כשמש נגדי".

יוצא שלמסקנה, הרמב"ן אכן מסכים עם פירושו של המומר שכאשר התורה כותבת 'לא יסור שבט מיהודה עד כי יבוא שילו', הכוונה שכל עוד יש מלכות יהודה, המשיח עוד לא יכול לבוא. אך בעוד שהמומר הבין שהכוונה היא למלכות כפשוטה, ולכן באותו זמן שאין מלך, כבר הגיע המשיח, הרמב"ן הבין שהכוונה היא גם ברובד הנסתר, שפועל מתחת לפני השטח, והוא עוד קיים.

הקשיים בפירוש

הדוחק בפירושו של הרב כללי את הרמב"ן הוא, שאם אכן כך מפרש הרמב"ן את הפסוק, מדוע כאשר המומר פירש את הפסוק כפי שפירש, לא השיב לו במפורש כהצעה המוצעת? ניתן לומר, שהוא חשש שהמומר לא יקבל את הפירוש הנסתר, או שלא רצה לגלות לו פירוש זה כי חשב שהמומר אינו ראוי לקבלו (ובאופן כללי הרמב"ן נמנע מלפרש ענייני שבנסתר בגלוי, ורק רמז להם).

כמו כן יש להוסיף, שהעובדה שיש לפסוק פירוש נסתר, אינה סותרת שיש גם משמעות נגלית לאותו הפסוק ושעל פיה אכן החשמונאים אכן חטאו בכך שנטלו את המלוכה. כך גם אפשר להסביר את העובדה שלא רק בוויכוח נקט הרמב"ן בפירוש זה, אלא גם בפירושו על תורה, למרות ששם לא היה מוכרח לפרש פירוש מסוים.

חנכה שמח! קח לקרוא עם המשפחה, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...³

² הלכות מלכים יא, ד: "אבל מחשבות בורא עולם אין כח באדם להשיגם כי לא דרכינו דרכיו ולא מחשבותינו מחשבותיו. וכל הדברים האלו של ישוע הנצרי ושל זה הישמעאלי שעמד אחריו אינן אלא לישר דרך למלך המשיח ולתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד. שנאמר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד."

³ מצאת טעות? נקודה לא ברורה? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, או לשים את הדף במקומך? מוזמן: tora2338@gmail.com